

Zasztowt, Leszek

Sprawozdanie z działalności naukowej Instytutu Historii Nauki PAN w roku 2006

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 52/3-4, 343-354

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ
INSTYTUTU HISTORII NAUKI PAN
W ROKU 2006

Zgodnie z zamierzeniami programowymi Instytutu Historii Nauki w okresie sprawozdawczym dążono do umacniania znaczenia placówki w środowisku krajowym i na arenie międzynarodowej. Pozycję Instytutu udało się utrzymać przede wszystkim dzięki aktywności jego kadry, a także dzięki kontynuowanej i rozszerzanej współpracy ze środowiskami akademickimi w Polsce i na świecie. Jest to szczególnie warte podkreślenia, gdyż stała niepewność i niedoinwestowanie Instytutu bardziej zniechęca niż dopinguje do pracy.

W aspekcie międzynarodowym Instytut współuczestniczył, wraz z Komisją Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności, w organizacji krakowskiej konferencji Europejskiego Towarzystwa Historii Nauki (*European Society for the History of Science*; ESHS), która odbyła się we wrześniu. Poświęcona została aspektom globalizacji i lokalności w historii nauki w kontekście integracji europejskiej (prof. dr hab. Andrzej Kajetan Wróblewski, doc. dr hab. Michał Kokowski). W odniesieniu do prac statutowych IHN szczególny nacisk położony został na rozszerzanie problematyki badawczej, zwłaszcza w zakresie badań związanych z historią nauki XX stulecia. Ma to swoje uzasadnienie w pracach przygotowawczych do syntezy historii nauki i edukacji w Polsce, a także w podjętych działaniach badawczych do syntezy historii szkolnictwa wyższego i instytucji naukowych. Realizacja zamierzeń naukowych placówki opierała się nie tylko na badaniach statutowych, ale także na udziale pracowników IHN w krajowych, lokalnych oraz ogólnopolskich programach badawczych oraz w programach międzynarodowych. Nadal priorytetowym zadaniem było kształcenie i odmładzanie kadry naukowej. Uruchomione zostały niepłatne, indywidualne studia doktorskie przy IHN, m.in. w niesformalizowanej współpracy ze Szkołą Nauk Społecznych przy IFiS PAN. Zachowaniu pozycji Instytutu służyło także wpływanie na integrację środowiska akademickiego historyków nauki. Działania integracyjne polegały m.in. na inicjatywach zmierzających do powiązania ogólnopolskiego środowiska akademickiego z wydawnictwami IHN. Szczególną rolę odgrywał tu, podobnie jak w latach poprzednich, „Kwartalnik Historii

Nauki i Techniki”, zachowujący swoje miejsce jako najpoważniejsze pismo z zakresu historii nauki w Polsce, oraz – w skali międzynarodowej – „Organon”, zawierający publikacje w językach kongresowych, współfinansowany przez Kasę im. Józefa Mianowskiego. Podobną funkcję integracyjną pełniły również rocznik „Rozprawy z Dziejów Oświaty” i półrocznik „Analecta”. Na podkreślenie zasługuje także ogólnopolski wymiar seryjnych wydawnictw monograficznych IHN: *Monografii z dziejów nauki i techniki* oraz *Monografii z dziejów oświaty*, w których publikowane są także prace spoza Instytutu.

Badania prowadzone w Instytucie w roku 2006 skoncentrowane były na kilku obszarach. Przede wszystkim na bieżąco prowadzono prace naukowe, których opis, uwzględniający poszczególne dyscypliny w ich zakresie chronologicznym, znajduje się poniżej. Podjęto wstępne prace przygotowawcze do kolejnego tomu historii nauki polskiej, obejmującego lata 1952–1989. Osobą odpowiedzialną za całość edycji, oprócz dyrekcji Instytutu, jako autor części wprowadzającej – prezentującej ogólne warunki rozwoju nauki w PRL – zgodził się być prof. dr hab. Wojciech Roszkowski. Ze strony IHN całość prac nadzorować ma doc. dr hab. Leszek Zasztowt. Przewidywane jest powołanie kilkunastoposobowej Komisji, której celem będzie przedyskutowanie ostatecznego kształtu projektowanego tomu, w tym pewna modyfikacja układu syntezy, tak jednak aby nie straciła ona charakteru jako całość względem poprzednich, opublikowanych już tomów.

Instytut zajmował się również działalnością naukowo-organizacyjną dotyczącą zainteresowań badawczych placówki (konferencje, sesje, wystawy rocznicowe). Początek 2006 roku związany był z ostatecznym zamknięciem obchodów staszycowskich roku ubiegłego. W dniach 19–20 stycznia odbyła się konferencja zorganizowana przez IHN i Wydział Pedagogiczny Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusk, poświęcona koncepcji uniwersytetu w Polsce od XVI do XXI wieku, dedykowana Stanisławowi Staszycowi. Ponadto Instytut uczestniczył we wspomnianej już powyżej drugiej konferencji Europejskiego Stowarzyszenia Historii Nauki (ESHS) w Krakowie w dniach 6–9 września, a także w pracach przygotowawczych do obchodów setnej rocznicy utworzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (2007). Podjęto i opracowano również koncepcję wystawy jubileuszowej placówek PAN, która realizowana będzie w roku przyszłym.

Należy podkreślić, że od strony merytorycznej prace badawcze zaczęto ogniskować na problematyce XX stulecia. Jednak wciąż aktualne są rozbudowane badania odnoszące się do okresu staropolskiego i XIX stulecia. Cechą charakterystyczną tych badań jest położenie jednakowego nacisku na dzieje nauki polskiej i europejskiej, a także – ściślej – na europejski kontekst dziejów nauki na ziemiach Rzeczypospolitej. Pewnym potwierdzeniem tego kierunku były również referaty ogłoszone na konferencji ESHS. W odniesieniu do XIX i XX

wieku zwraca się poważną uwagę na zależności pomiędzy polską nauką i oświatą a warunkami politycznymi jakie towarzyszyły ich rozwojowi. Dotyczy to zwłaszcza politycznego kręgu oddziaływania Cesarstwa Rosyjskiego, a następnie Rosji bolszewickiej i ZSRR. Problemy wzorców akademickich i priorytetów badawczych czerpanych z tego kręgu, zwłaszcza w schyłkowym okresie stalinizmu i później aż do roku 1989, stanowią istotny element oceny sytuacji nauki w Polsce po II wojnie światowej. Ważnym zadaniem Instytutu w zakresie problematyki badań, jest więc powiązanie studiów nad dziejami nauki na ziemiach Rzeczypospolitej z historią nauki europejskiej oraz z procesami społecznymi i politycznymi na zachodzie i na wschodzie kontynentu. Ujmowanie problematyki polskiej w kontekście przemian powszechnych jest drogą do w miarę obiektywnej oceny dorobku naukowego uczonych polskich i obcych pracujących na ziemiach Rzeczypospolitej. Dotyczy to również wyważonej oceny okresu „realnego socjalizmu” i czasów PRL w przygotowywanym tomie syntezy historii nauki.

Zewnętrzna historia nauki tj. dzieje instytucji, organizacji i struktur naukowych, w tym udział uczonych w kreowaniu nowych bądź rekonstrukcji starych ośrodków akademickich, stanowi ważny krąg zagadnień badanych w Instytucie. Badania te obejmują przede wszystkim dzieje uniwersytetów i historię towarzystw naukowych. Jednocześnie uprawiana jest także tzw. wewnętrzna historia nauki, obejmująca mechanizmy odkrycia naukowego, kwestie tworzenia języka nauki (terminologię) i problemy wzajemnych relacji pomiędzy uczonymi, ich rywalizację, sympatie i antypatie w środowiskach naukowych. Tak zróżnicowane podejście do uprawianej dyscypliny jest swego rodzaju gwarancją, z jednej strony, niesformalizowanego spojrzenia na dzieje nauki, z drugiej, zapobiega jednostronnemu jej uprawianiu.

Struktura organizacyjna IHN pozostała niezmienną. Podstawą IHN są dwa zakłady: Zakład Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki (kierowany przez doc. dr. hab. Leszka Zasztowta) i Zakład Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki (kierowany przez doc. dr. hab. Grażynę Rosińską).

W ramach Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki działają Sekcje: Historii Nauk Społecznych (kierownik: dr Paweł Komorowski), Historii Oświaty (kierownik: dr Joanna Schiller) i Historii Organizacji Nauki (kierownik: doc. dr. hab. Jan Piskurewicz).

W Zakładzie Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki działają Sekcje: Historii Nauk Ścisłych i Techniki (kierownik: prof. dr. hab. Bolesław Orłowski), Historii Chemii i Farmacji (kierownik: doc. dr. hab. Halina Lichocka) oraz Historii Nauk Medycznych (kierownik: prof. dr. hab. med. Andrzej Śródka).

W IHN prowadzone są specjalistyczne seminaria o charakterze ogólnopolskim, dostępne dla wszystkich środowisk akademickich (prof. dr. hab. K. Bartnicka z zespołem; doc. dr. hab. B. Urbanek; doc. dr. hab. A. Biernacki; doc. dr.

hab. J. Jeszke) oraz seminaria doktorskie (prof. dr hab. K. Bartnicka; doc. dr hab. Bożena Urbanek) i magisterskie (doc. dr hab. L. Zasztowt). Indywidualne i niesformalizowane działania w zakresie studiów doktoranckich bądź promotorstwa prowadzą m.in. prof. dr hab. Bolesław Orłowski, prof. dr hab. Andrzej Śródka, doc. dr hab. Jaromir Jeszke, doc. dr hab. Halina Lichocka, doc. dr hab. Krzysztof Maślanka, doc. dr hab. Jan Piskurewicz, doc. dr hab. Grażyna Rosińska i doc. dr hab. Leszek Zasztowt (indywidualne, niepłatne studia doktoranckie, częściowo finansowane przez MEN). Podobnie jak w latach poprzednich Instytut jest także miejscem seminariów prowadzonych przez Komisję Badań Syberyjskich przy Komitecie Historii Nauki i Techniki PAN (prof. dr hab. Zbigniew Wójcik), a także miejscem spotkań Rady Fundatorów Kasy Mianowskiego (prof. dr hab. Barbara Kuźnicka). Kilkoro pracowników i byłych pracowników Instytutu jest zaangażowanych w działalność Kasy Mianowskiego (doc. dr hab. Andrzej Biernacki, doc. dr hab. Jan Piskurewicz, prof. dr hab. Andrzej Śródka, dr Joanna Schiller i doc. dr hab. Leszek Zasztowt). Spodziewane jest rozszerzenie działalności Zespołu Historii Kartografii, którego aktywność zawsze stanowiła trwały element prac Instytutu, spajający środowisko naukowe całego kraju (doc. dr hab. Andrzej J. Wójcik). Przy IHN funkcjonuje także Zespół Historii Farmacji (dr Beata Wysakowska). Instytut współpracuje również z Muzeum Farmacji w Warszawie (dr Iwona Arabas) i z Komitetem Historii Nauki i Techniki.

Priorytety dotyczące kierunku rozwoju placówki, jak już wyżej wspomniano, pozostają niezmienione. Głównym celem Instytutu jest nadal, obok odmłodzenia kadry, przede wszystkim skupienie wokół placówki poważnej grupy badaczy z obszaru całego kraju, która zainteresowana byłaby prowadzeniem wspólnych, ogólnokrajowych badań. Temu celowi służy, związane z Instytutem i z Katedrą Historii Wychowania Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego, powołane przed paroma laty ogólnopolskie Towarzystwo Historii Edukacji (prof. dr hab. Irena Szybiak; prof. dr hab. Karol Poznański, prof. dr hab. K. Bartnicka). Instytut jest otwarty na wszelkie nowe inicjatywy w zakresie społecznego ruchu naukowego.

* * *

ZAKŁAD HISTORII NAUK SPOŁECZNYCH, OŚWIATY I ORGANIZACJI NAUKI

Przedstawione poniżej szczegółowe rezultaty prac badawczych, prowadzonych w Instytucie w roku sprawozdawczym, usystematyzowane zostały w porządku chronologicznym. Pierwsza część obejmuje wieki od XVI do XIX włącznie. Część druga wiek XX do czasów współczesnych. W ramach tych dwóch działów uwzględnione zostały poszczególne dziedziny nauki lub grupy

dyscyplin naukowych, ale także kategorie ogólne, w tym edycje źródeł, prace słownikowe, atlasy i popularyzacja nauki. W ramach tego układu starano się wyeksponować główne zagadnienia i tematy badawcze wokół których koncentrowano zarówno prace indywidualne, jak i zespołowe.

1. Nauka okresu nowożytnego (XVI–XIX w.)

A. Nauki przyrodnicze w aspekcie społecznym i kulturowym

Studia nad nauką XVI i XVII stulecia koncentrowały się na analizie dzieł botanicznych, ich kontekstem kulturowym i ilustracją botaniczną w Polsce XVII w. Ukończone zostały dwa kolejne studia do przyszłej książki poświęconej Jakubowi Breyniusowi, i – tym samym – pełna wersja monografii. Pierwsze ze wspomnianych studiów, zatytułowane „*Cum figuris nitidissimis*” – *ilustracje botaniczne dzieł Jacoba Breyniusa i współpraca uczonego z artystami*, będzie rozdziałem trzecim w przygotowywanej książce. W studium tym omówione zostały ilustracje publikowane na łamach „*Miscellanea Curiosa Medico-Physica*”, nie zapowiadające jeszcze świetności wykonania rycin w zasadniczym dziele Breyniusa. W kolejnej części zaprezentowana została złożona problematyka dotycząca 110 rycin niezwyklej jakości, zdobiących dzieło *Exoticarum aliarumque minus cognitarum plantarum centuria prima* (Gdańsk 1678). Przedstawiona została w niej współpraca uczonego z malarzem Andreasem Stechem i rytownikiem Izaakiem Saalem, ich głównymi wykonawcami. Ustalenia zaprezentowane w studium zmieniają dotychczasowe poglądy na stosunek Stecha do ilustracji naukowej oraz rozszyfrowują autorstwo malowanych studiów sygnowanych przez Stephanusa Cousiusa na rzecz niderlandzkiego malarza Stephanusa Cousyna. W drugim z przygotowanych studiów, przyszłym rozdziale piątym książki, zatytułowanym: *W hołdzie poprzednikom – historyzm rycin frontysepisowych, dedykacji i przedmów dzieł botanicznych XVI i XVII w.*, przedstawione zostały ryciny zdobiące Centurię, z postaciami Teofrasta, Dioskorydesa, Salomona i Cyrusa, oświetlone dedykacją Breyniusa. Tematyka ta przedstawiona została na tle porównawczym, rycin i dedykacji, poczynając od pierwszych autorów renesansowych po czasy współczesne ukazaniu się dzieła Breyniusa, po których nastąpiło odejście od treści historycznych na rzecz alegorycznych.

Ponadto opracowano dwa teksty nawiązujące do tematów badawczych z lat poprzednich. Jeden z nich poświęcony został *Mauzoleum Zygmuntoowskiemu, kapeli rorantystów i renesansowej „muzykologii” krakowskiej*, a więc nawiązuje do badań nad Kaplicą Zygmuntoowską jako neoplatońskim modelem świata. Analogicznie do idei muzyki sfer i harmonii żywiołów ukazanych w wizualnych kształtach kaplicy, omówione zostały ukazujące się w Krakowie traktaty muzyczne takich autorów jak Stefan Monetrarius, Sebastian z Felsztyna, Jerzy Libanus

i inni. Traktaty te przedstawiały idee zaczerpnięte od pitagorejczyków i Platona, poświadczając ich rozpowszechnienie w środowisku krakowskim. W analizie traktatów przedstawione zostały idee zbawiennej oddziaływania muzyki na człowieka oraz jej roli w relacjach człowieka z Bogiem. Drugi tekst, nawiązujący do dawniejszej problematyki badawczej, poświęcony został Heweliuszowi i jego kontaktom z królem Janem III Sobieskim, w tym informacjom na temat dedykowanego królowi gwiazdozbioru (*Heweliusz, Jan III i Tarcza Sobieskiego*) (Karolina Targosz).

Badania nad wpływem polskiej myśli protestanckiej na rozwój nauki i oświaty w Rzeczypospolitej i zagranicą w wieku XVI i XVII zaowocowały kolejnymi biogramami z Polskim Słownikiem Biograficznym. Ukazały się, opracowane wcześniej biogramy dwóch wybitnych teologów arikańskich – Jana i Piotra Stojęńskich. W „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” opublikowany został tekst na temat podręcznika etyki Jana Jonstona w porównaniu z wcześniejszymi podręcznikami Arystotelesa i gdańskiego pedagoga Bartłomieja Keckermanna. Przygotowany został również artykuł na temat Stanisława Leszczyńskiego jako polityka, filozofa, filantropa i mecenasa nauki (Adam Matuszewski; patrz też: dział 2. Wiek XX–XXI, punkt D).

B. Historia nauk społecznych

Problematyka badań z zakresu historii nauk społecznych, podobnie jak w latach poprzednich, chronologicznie dotyczyła przede wszystkim zagadnień wieku XVIII i XIX, w mniejszym stopniu wieku XVII i XX stulecia. Obejmowała przede wszystkim prace dotyczące historii historiografii polskiej i powszechnej, historii ustroju i prawa (przede wszystkim polskiego) oraz historii wychowania i kultury, a także historii etnologii w zakresie religioznawstwa.

Badania dotyczące historiografii brytyjskiej okresu oświecenia skoncentrowane były na dorobku naukowym i działalności wykładowcy filozofii na uniwersytecie w Edynburgu, Adama Fergussona, uważanego za jednego z najwybitniejszych autorów szkockich wieku XVIII, a także – szerzej – na analizie wpływu historiografii szkockiej na polskie piśmiennictwo historyczne i polityczne pierwszej połowy XIX wieku. Oprócz filozofii, którą wykładał, Fergusson zajmował się też historią. Był autorem dwóch wielkich prac: *Essay on History of Civil Society* oraz *A history of the Progress and Termination of the Roman Republic*. Rozprawę o dziejach Rzymu Fergusson wydał w 1783 roku. Przedstawił w niej przyczyny rozwoju i upadku republiki. Dostrzec można podobieństwa koncepcji ujęcia problemu z tezami Edwarda Gibbona zawartymi w jego pracy o Cesarstwie Rzymskim. Obaj autorzy podają jednak różne przyczyny upadku. Fergusson przyjmuje, że republika rzymska upadła przede wszystkim za sprawą wojen, a Gibbon uznał za główny powód przenikanie barbarzyńców i rozwój chrześcijaństwa. W rozprawie Fergussona odnaleźć można też odniesienia

do Monteskiusza w kontekście polemiki z jego tezami. Widać również wpływy innych przedstawicieli francuskiego oświecenia. Z ważnych założeń historiograficznych Fergussona, wartych podkreślenia, istotne miejsce zajmują postawy ludzkie, których wpływ na bieg dziejów był w jego opinii znaczny, zwłaszcza w aspekcie egoizmu i altruizmu człowieka, w tym przede wszystkim opisywanych postaci historycznych (Paweł Komorowski).

Edytorstwo źródeł historycznych i historyczno-prawnych doby saskiej było tematem badań do przygotowywanej rozprawy habilitacyjnej. Opracowany został w wersji znacznie rozszerzonej artykuł (i część przyszłego rozdziału pracy) poświęcony życiu i działalności twórcy pierwszego polskiego kodeksu dyplomatycznego Maciejowi Dogielowi. Tekst uzupełniony został licznymi materiałami rękopiśmiennymi pochodzącymi z Biblioteki Czartoryskich (rkps 584, 692, 799, 1784, 1789, 1826, 1833, 1880), Archiwum Radziwiłłowskiego w AGAD (V 1437, 14129, 3122), Archiwum Pijarskiego w Krakowie, Biblioteki Kórnickiej (rkps 205,222) i Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (rkps 241). Poszukiwania źródłowe przyniosły nie tylko szereg nowych informacji o życiu Dogiela (zwłaszcza zawartych w korespondencji Tarłów i Radziwiłłów). Pozwoliły także na głębszą analizę jego warsztatu historycznego (spis dzieł znajdujących się w jego księgozbiornie, odnaleziony wśród „Regestru rzeczy, które się z serokomlskiego skarbcza przeprowadzają do Celejowa...”, z 1754 r. – B.Cz. 584), a także twórczości (m.in. poprzez analizę porównawczą Metryki Koronnej i tekstów z edycji Dogiela). Tekst ten opublikowany został w kolejnym numerze półrocznika „Analecta”.

Przereadowany i uzupełniony został także rozdział trzeci rozprawy habilitacyjnej, poświęcony najważniejszym programom edytorskim i środowiskom osiemnastowiecznych edytorów i źródłoznawców (zwłaszcza środowisku skupionemu wokół Biblioteki Załuskich). Część tego rozdziału poświęcona jest wątkom „historii krytycznej” oraz miejscu i roli edytorstwa źródeł w kontekście twórczości i spuścizny epistolograficznej J.A. Załuskiego, a zwłaszcza *Programma litterarium* i *Biblioteki historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich lub o Polsce piszących*. W tekście tym podjęte zostały także kwestie zmian zachodzących w naukach historycznych w czasach Stanisława Augusta. Ponadto przetłumaczono i opracowano, ważny dla środowiska historyków kartografii, Memoriał Karola Perthésa (Jarosław Kurkowski).

Zakończono pierwszą redakcję książki *Wkład Wacława Sieroszewskiego do antropologii religii*. Osią rozważań jest nowatorstwo niektórych tez Sieroszewskiego na tle stanu rozwoju nauki przełomu XIX i XX wieku. Wspomniane tezy dotyczą braku zaburzeń psychicznych u praktykujących szamanów, szamańskiego podłoża religii starożytnej Grecji oraz szamańskiej genezy idei odkupienia i ofiary. Wydaje się, że ta teza ma największe znaczenie w dorobku naukowym Sieroszewskiego. O jej wyjątkowości świadczy fakt, że pojawiła się w antropologii religii dopiero w czasach nam współczesnych.

Kontynuowano badania terenowe nad współczesnym szamanizmem w centralnej i północno-wschodniej Jakucji (Jakuck; wilujski ułus; Góry Wierchojańskie; rejon rzek: Jana, Adycza i Tostach). Badania te prowadzono we współpracy z Zakładem Etnologii i Antropologii Kulturowej oraz Zakładem Badań nad Jakuckim Eposem Ołanho Instytutu Badań Humanistycznych Jakuckiej Akademii Nauk w Jakucku. Badania te skoncentrowane były na systemie pojęciowym współczesnego szamanizmu oraz na doświadczeniu inicjacyjnym oraz na tzw. „szamańskiej chorobie”, czy też „psychozie przedszamańskiej”. Studia te zaozocowały publikacjami w Jakucji i w Polsce (Michał Pędracki).

Mimo niesprzyjających okoliczności dalsze badania nad polskimi środowiskami naukowymi w Rosji były kontynuowane. Koncentrują się one wokół tematów: Polacy w uniwersytetach rosyjskich (1755–1918), polskie środowiska naukowe w Rosji – Petersburg (1840–1918), Moskwa (1905–1918) i Kijów (1905–1920) oraz polscy historycy nauki – słownik bio-bibliograficzny (1565–2007). (Jerzy Róziwicz).

C. Historia oświaty i kultury

Zakres chronologiczny prowadzonych badań nad dziejami edukacji obejmował głównie wiek XVIII, XIX i XX. Większość podejmowanych tematów dotyczyła obszarów I Rzeczypospolitej oraz terenów zaboru rosyjskiego i austriackiego. Kontynuowana była również tendencja rozszerzania pola badań dotyczących II Rzeczypospolitej i Polski po II wojnie światowej. Podstawowy kierunek prac obejmował dzieje uniwersytetów na tle porównawczym. Dotyczyło to zwłaszcza uniwersytetu wileńskiego, warszawskiego i krakowskiego, ale także ustawodawstwa uniwersyteckiego na szerszym tle sytuacji prawnej uniwersytetów europejskich, w tym uniwersytetów Cesarstwa Rosyjskiego oraz uniwersytetów niemieckich i francuskich. W tym kontekście analizowane były postawy środowiska akademickiego w konfrontacji z kolejnymi reformami uniwersyteckimi w II Rzeczypospolitej i w PRL oraz w rosyjskim środowisku akademickim przed I wojną światową. Badano także oddziaływanie uniwersytetów na społeczności lokalne oraz na rozwój cywilizacyjny poszczególnych ośrodków.

Relacje pomiędzy przemianami oświatowymi i przekształceniami społecznymi, wraz z analizą ich politycznych i prawnych uwarunkowań, stanowiły istotny element badań. Poważne miejsce wśród tego rodzaju studiów zajmowała działalność kobiet w zakresie oświaty, ale także analiza aktywności edukacyjnej mniejszości narodowych i grup etnicznych (m.in. ludności żydowskiej). Powiązania polityki i edukacji stanowiły istotny element zarówno w pracach dotyczących XIX stulecia, jak i wieku XX, zwłaszcza okresu PRL (patrz: dział 2. Wiek XX–XXI).

W kręgu badań nad Oświeceniem i jego kontynuacją w pierwszej połowie XIX wieku podjętych zostało kilka tematów badawczych. Studia nad dziejami

polskiego szkolnictwa wyższego, w tym przede wszystkim sposobów jego organizacji, zaowocowały artykułem na temat koncepcji edukacyjnych Stanisława Staszica. Myśli pedagogicznej Johna Locke'a, w tym jego poglądom na wychowanie dziewcząt, poświęcono odrębne studium. Ponadto uczestniczono w dyskusjach dotyczących oświeceniowej wizji społeczeństwa szczęśliwego, na kanwie roku staszycowskiego. Badano również problemy organizacji życia naukowego na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX stulecia, a także przebieg i reperkusje strajku szkolnego na Mazowszu w roku 1905 (Kalina Bartnicka; patrz też dział 2. Wiek XX–XXI; punkty B, C i D).

W ramach badań dotyczących Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego kontynuowano kwerendy w Państwowym Archiwum m.st. Warszawy w zespołach Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1869–1917) i Warszawskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii. Poszukiwania kontynuowano w materiałach rękopiśmiennych Działu Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie oraz w Archiwum Uniwersytetu. Potężny zasób zebranego materiału spowodował konieczność podjęcia decyzji o rozbiciu badanej problematyki na dwie odrębne książki. Pozycja ta będzie wydana pod wspólnym tytułem: *Universitas rossica*. Jej część pierwsza, będąca przygotowywaną pracą habilitacyjną, poświęcona została koncepcji rosyjskiego uniwersytetu w II połowie XIX wieku na szerokim tle zmian prawnych w szkolnictwie wyższym. Zaawansowane są badania nad monografią Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Znajdujący się w fazie końcowej tom pierwszy składa się z trzech części, z których dwie zostały ukończone (o łącznej objętości 236 stron), a trzecia jest w trakcie pisania. W ramach głównego tematu opublikowano bądź oddano do druku studia o Cesarskim Uniwersytecie w „Organonie” (w języku angielskim oraz drugi polski tekst o rusyfikacji na uniwersytecie, który przekazano do druku), a także na temat koncepcji reformy uniwersytetów rosyjskich autorstwa profesora Tadeusza Zielińskiego (Joanna Schiller).

Prace dotyczące dziejów edukacji głównie w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w drugiej połowie XIX i w początkach XX stulecia, na szerokim tle przemian społecznych, narodowościowych i politycznych, zwieńczone zostały oddaną do druku książką, której wstępny tytuł brzmi: *Rosja i Europa Środkowo-Wschodnia. Edukacja, polityka, problemy narodowościowe, społeczne i wyznaniowe XIX–XX w.* (około 500 stron). Przygotowano i oddano do druku w Polskim Słowniku Biograficznym biogram Józefa Strumiły, wileńskiego botanika i ogrodnika, sekretarza wileńskiej deputacji szlacheckiej w pierwszej ćwierci XIX w., a także w tekst w języku angielskim na temat rosyjskiej kategorii honorowych obywateli (Leszek Zasztowt; patrz też dział 2. Wiek XX–XXI, punkty C i D).

Ukończona i opublikowana została praca habilitacyjna o problematyce wychowawczo-oświatowej w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826–1918. Ideą pracy było ukazanie głównych kierunków ewolucji dziewiętnastowiecznej prasy kobiecej zaboru austriackiego w zakresie szeroko pojmowanej problematyki edukacyjnej. Przemiany te bardzo wyraziście odzwierciedlały ogólniejsze zmiany zachodzące w życiu społecznym Polaków, zwłaszcza środowisk kobiecych, ukazywały także wzajemne powiązania i oddziaływania pomiędzy środowiskami w Galicji i w Królestwie Polskim (Katarzyna Dormus).

2. XX i XXI wiek

A. Dzieje edukacji XX i XXI w.

Trwają prace nad przygotowywaną syntezą historii oświaty i wychowania w Polsce w latach 1945–1989, która zakończona zostanie rozdziałem podsumowującym pierwsze lata III Rzeczypospolitej. Opracowanie to realizowane jest na zamówienie wydawnictwa WAM oo. jezuitów w Krakowie i stanowi uzupełnienie oraz rozwinięcie opublikowanej już historii wychowania od 1789 roku do czasów współczesnych (Ryszard Terlecki; patrz też punkt B).

Kwerendy do przygotowywanej monografii na temat ustawy akademickiej z 1933 roku są kontynuowane. Wyniki tych prac, dotyczące organizacji Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, zostały opublikowane w części przedstawiającej skomplikowane narodziny uniwersytetu. W tekście wykorzystane zostały m.in. nie funkcjonujące w obiegu naukowym wspomnienia L. Kolankowskiego i J. Kallenbacha oraz protokoły Komisji Organizacyjno-Rewidykacyjnej Uniwersytetu Wileńskiego, przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Litwy w Wilnie. Ponadto opublikowano recenzje krytyczne na temat książki o sytuacji studentów pochodzenia żydowskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim (Dorota Zamojska; patrz też punkt D).

Zbliżoną problematykę, dotyczącą środowiska akademickiego międzywojennego Wilna i jego roli w życiu miasta, podejmowano w badaniach, których rezultaty opublikowano m.in. w postaci artykułu na temat popularyzacji wiedzy na Uniwersytecie Stefana Batorego oraz oddanego do druku tekstu o studentach USB w opinii prasy wileńskiej (Ewelina Tylińska).

B. Dzieje najnowsze nauki i oświaty: ludzie, instytucje i środowiska naukowe

W związku z pracami nad kolejnym tomem historii nauki polskiej obejmującym lata 1952–1989 wspierane będzie rozszerzanie problematyki badawczej przede wszystkim w zakresie dziejów nauki w Polsce po II wojnie światowej.

W najbliższej przyszłości koniecznym wydaje się zaangażowanie prawie całej kadry IHN do prac przygotowawczych związanych z projektem.

W kręgu problematyki historii najnowszej znalazły się badania na temat powstania, znaczenia i działalności Polskiej Akademii Nauk oraz głos w dyskusji o polskich naukach humanistycznych i społecznych w nowym stuleciu i w nowej Europie. Przygotowano również opracowania biograficzne naukowej strony działalności Łukasza Kurdybacy i Rafała Gerbera (Kalina Bartnicka)

Ukończona została monografia zatytułowana *Między nauką a polityką naukową. Maria Curie w laboratorium i...w Lidze Narodów*. Na ostatnim etapie prac udało się wprowadzić do książki liczne uzupełnienia, przede wszystkim dzięki kwerendzie w Archiwum Ligi Narodów, stanowiącym część Archiwum ONZ w Genewie. Uzyskano zupełnie nieznane dokumenty źródłowe oraz niezwykle interesujące materiały ikonograficzne. Część wspomnianych materiałów, omawiających współpracę Alberta Einsteina z Marią Skłodowską-Curie w Międzynarodowej Komisji Współpracy przy Lidze Narodów (1922–1932) została opublikowana. W ramach opieki nad doktorantką przeprowadzono badania archiwalne w Instytucie Pamięci Narodowej, obejmujące działalność naukową i społeczną Bogdana Suchodolskiego w latach 1947–1953 (Jan Piskurewicz).

Monografia poświęcona historii krakowskiego środowiska akademickiego w okresie komunizmu, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, jest kolejnym realizowanym projektem, do którego prowadzone są badania archiwalne (przede wszystkim w materiałach IPN). Z tego zakresu opublikowanych zostało kilka tekstów, w tym biogram Jana Stepka w Polskim Słowniku Biograficznym (Ryszard Terlecki).

Gromadzono materiały do rozprawy o Bogdanie Suchodolskim jako historyku nauki. Przygotowana została biografia naukowa Suchodolskiego, stanowiąca pierwszy rozdział opracowywanej monografii. Przeprowadzono również badania archiwalne w Archiwum PAN w Warszawie oraz wstępne rozeznanie zasobów Ossolineum we Wrocławiu. Kwerenda bibliograficzna prac B. Suchodolskiego przyniosła ponad 1200 artykułów Suchodolskiego (oraz jemu poświęconych) wynotowanych z Bibliografii Zawartości Czasopism od 1947 do 2004 roku. Oddano do druku tekst o działalności Suchodolskiego w Kole Naukowym Kasy im. Józefa Mianowskiego oraz dwa teksty o koncepcjach pedagogicznych Jacka Woronieckiego OP i J. F. Herbarta (Natalia Lietz).

C. Prace słownikowe, encyklopedie i atlasy

Trwają prace nad Atlasem historycznym szkolnictwa na ziemiach polskich pod kierunkiem prof. dr hab. Kaliny Bartnickiej, we współpracy z całym polskim środowiskiem historyków wychowania, a także prace nad *Historical Dictionary of Communism and Post Communism* (Leszek Zasztowt przy współpracy Jane Curry, Santa Clara University, USA).

D. Krytyczne edycje źródeł, materiały archiwalne, akwizycje, biblioteka

Opublikowano protokoły przesłuchań profesora Ludwika Chmaja przez NKGB Litewskiej SRR pochodzące z litewskiego Archiwum Specjalnego w Wilnie, a znajdujące się w kopiach w IPN. Materiały te rzucają interesujące światło na sprawę aresztowania profesora w 1944 r. Publikacja protokołów poprzedzona została obszernym artykułem na temat działalności Ludwika Chmaja w Wilnie w okresie okupacji (Leszek Zasztowt i Jan Draus).

Przedstawiono analizę nowych materiałów uzyskanych przez Archiwum PAN w 2004 roku oraz materiałów do dziejów medycyny, a także zaprezentowano „Sibirica” w zbiorach Archiwum (Dorota Zamojska).

W związku z koniecznością komputeryzacji biblioteki IHN i dostosowania jej do wymogów Unii Europejskiej, a także mając na uwadze rozwój krajowej i międzynarodowej informacji bibliotecznej, wprowadzono do komputera 1380 opisów katalogowych książek, w tym 1342 z istniejącego katalogu kartkowego i 37 nowych. Wpisywanie wydawnictw zwartych zakończono na razie na numerze inwentarzowym 20572, zaś wstecznie na pozycji nr 17077, wpisanej do inwentarza pod datą 10 sierpnia 1983 roku (Adam Matuszewski).

E. Popularyzacja nauki

W działalność popularyzatorską włączeni byli prawie wszyscy pracownicy Zakładu. Działalność ta powiązana jest z zajęciami dydaktycznymi (wykaz instytucji, w których prowadzą zajęcia dydaktyczne pracownicy IHN zamieszczony jest w odrębnym sprawozdaniu z działalności statutowej) oraz z upowszechnianiem problemów nauki na łamach prasy, a także z działalnością społeczną pracowników. W wydawnictwach encyklopedycznych publikowali, bądź współpracowali z redakcjami, jako konsultanci m.in.: Mariusz Affek (Encyklopedia „Białych Plam”), Adam Matuszewski (Encyklopedia Leszna, PSB). W działalność popularyzatorską zaangażowani byli także Kalina Bartnicka, Jan Piskurwicz, Bolesław Orłowski, Andrzej Śródka i Jarosław Włodarczyk.

Szczegółowy wykaz konferencji i sympozjów, w których uczestniczyli pracownicy IHN, zamieszczony jest w odrębnym sprawozdaniu z działalności statutowej.

opracował
Leszek Zasztowt